

УДК 37.01: 159.922.7]:005.6

ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ І РОЗВИТОК ДИТИНИ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ

Кошіль О.П.,
аспірант кафедри теорії та історії педагогіки
Київський університет імені Бориса Грінченка

У статті обґрунтовано актуальність дослідження та представлено результати ретроспективного аналізу впливу середовища на розвиток дитини. Проаналізовано хронологічні етапи прямого та опосередкованого впливу освітнього середовища на розвиток і становлення особистості. Представлено погляди філософів щодо феномену дитинства.

Ключові слова: освітнє середовище, розвиток дитини, середовище, середовищний підхід, становлення особистості.

В статье обоснована актуальность исследования и представлены результаты ретроспективного анализа влияния среды на развитие ребенка. Проанализированы хронологические этапы прямого и косвенного влияния образовательной среды на развитие и становление личности. Представлены взгляды философов относительно феномена детства.

Ключевые слова: образовательная среда, развитие ребенка, среда, средовой подход, становление личности.

Koshil O.P. EDUCATIONAL ENVIRONMENT AND DEVELOPMENT OF THE CHILD: RETROSPECTIVE ANALYSIS

The relevance of the research has been proved and the results of a retrospective analysis of the environmental impact on the development of the child have been shown in the article. The chronological stages of direct and indirect influence of the educational environment on the development and formation of the personality have been analyzed. The philosophers' views on the phenomenon of childhood have been presented.

Key words: educational environment, child development, environment, environmental approach, formation of personality.

Постановка проблеми. Оновлення змісту дошкільної освіти спрямоване на забезпечення поступального інноваційного розвитку і передбачає варіативність сутності змісту, що регламентується відповідними чинними документами [1; 4; 8; 12], де враховано актуальну суспільно-політичну, соціально-економічну, екологічну ситуації в країні. На часі гостро стоїть питання підвищення якості дошкільної освіти, зокрема реалізація особистісно-орієнтованого, диференційованого, індивідуального, діяльнісного, інтегрованого, ігрового, середовищного підходів до організації дитячої життєдіяльності в передшкільний період. Цілісний розвиток особистості дошкільника здійснюється з урахуванням інтересів, бажань, потреб вихованців, запитів батьків, а також потенційних можливостей педагогів. Разом із тим вагомим чинником формування і розвитку дитини-дошкільника постає проектування освітнього середовища дошкільного навчального закладу.

Особливу роль у становленні особистості відіграє її соціальне довкілля, середовище зростання та навчання. Світовій педагогічній практиці відомі погляди реформатора американської шкільної освіти Д. Д'юї. На думку вченого, «довкілля формує розумові

й емоційні нахили через залучення особи до різних видів діяльності, що підсилюють імпульси для одержання результатів» [3, с. 19].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У різні періоди розвитку світової педагогічної думки науковці розглядали окремі аспекти середовища в цілому: теоретичні основи щодо проблеми взаємодії людини і довкілля (А. Бандура, Р. Бейкер, Л. Виготський, Дж. Гібон, К. Левін, М. Хейдметс, с. Шацькій та ін.); роль середовища в процесі становлення і розвитку особистості на різних етапах життя (К. Абульханова-Славська, П. Блонській, Н. Крилова, О. Леонт'єв, Д. Маркович, М. Черноушек та ін.). Проблеми впливу освітнього середовища на розвиток дитини дошкільного віку висвітлено в працях У. Бронфенбреннера, Дж. Дьюї, М. Йорданського, А. Макаренка, М. Монтессорі, К. Ушинського, Р. Штайнера та ін., на сучасному етапі розвитку педагогічної думки – Ю. Золотухіної, Т. Киричук, Н. Короткової, К. Крутій, Л. Лохвицької, Н. Михайленко, А. Рейнолдса, П. Стівенса, М. Текстор, Л. Фамілярської, Е. Хіггінса та ін.

Сучасні українські наукові розвідки, в яких освітнє середовище розглядається як чинник освіти, належать М. Братко, Л. Ва-

щенко, Н. Гонтаровській, В. Желановій, А. Каташову, К. Приходченко, Л. Сергеевій, О. Ярошинській та ін.

Пошуки вищеназваних дослідників дають підстави стверджувати, що освітнє середовище розглядається як модель соціокультурного простору, що є функціональним і просторовим об'єднанням суб'єктів освіти, між якими встановлюються тісні різнопланові взаємозв'язки, спрямовані на становлення особистості.

Постановка завдання (цілей статті).

Мета статті полягає в дослідженні й обґрунтуванні впливу освітнього середовища на розвиток дитини в історико-педагогічній ретроспективі. Для досягнення визначеної мети необхідно вирішити такі завдання: проаналізувати наукові підходи до прямого та опосередкованого впливу освітнього середовища на розвиток і становлення особистості; обґрунтувати ідеї класиків зарубіжної педагогіки щодо реалізації педагогічного потенціалу освітнього середовища, в якому відбувається розвиток дитини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відродження середовищного підходу в педагогіці припадає на 90-ті роки ХХ ст. Але дослідження прямого та опосередкованого впливу освітнього середовища на розвиток і становлення особистості простежуються в працях класиків зарубіжної педагогіки, починаючи вже з ХVІІ століття.

Так, ідею впливу середовища на особистість представив у праці «Материнська школа», 1632 р., творець класно-урочної системи чеський педагог Ян Амос Коменський (1592–1670 рр.), який вважав, що розвиток усіх здібностей дитини варто розпочинати від самого народження, але для цього потрібна відповідна система виховання і сприятливе середовище. Я.А. Коменський порівнював дітей із рослинами, зазначаючи, що «молоді деревця легше примусити рости так або інакше, ніж доросле дерево <...>, показуючи дітям добрий приклад». Праці Я.А. Коменського дають підстави стверджувати про важливість виховання у створеному освітньому середовищі для всебічного розвитку дітей у перші шість років їхнього життя [6, с. 161].

Дослідники феномену дитинства суголосні щодо оцінки внеску філософії в розв'язання проблематики дитинства і зазначають, що до окресленої теми свого часу зверталися такі визначні мислителі: Демокрит, Сократ, Платон, Аристотель, Августин Блаженний, Еразм Роттердамський, М. Монтень, Ф. Бекон, Дж. Локк, І. Кант, Г. Гегель, Г. Сковорода та ін. Зауважимо, що аналіз феномену дитинства в працях

вищеназваних дослідників мав досить фрагментарний характер. Більшість філософів античності сприймали існування дитини лише в контексті користі для суспільства. Проте в їхніх працях міститься достатньо рекомендацій щодо призначення, змісту і методів виховання покоління, яке зростало з огляду на значущість впливу середовища, в якому перебували вихованці.

Так, англійський філософ, психолог, педагог Джон Локк (1632–1704 рр.) вважав, що талант вихователів й соціальне середовище, в якому перебуває вихованець, мають вирішальне значення для його особистісного становлення. Наукові погляди Д. Локка щодо впливу освітнього середовища на розвиток дитини висвітлені в філософській концепції, заснованій на принципах емпіризму. У праці «Думки про виховання» («Some Thoughts Concerning Education», 1693 р.) Джон Локк представив власне переконання щодо спадковості та середовища у процесі формування дитини: «Всі ми – рід хамелеонів, які поступово беруть своє забарвлення від речей, що знаходяться біля них» [9, с. 614]. На думку Д. Локка, психіка людини від народження подібна до чистої дошки, або чистого аркуша, де ще немає ніяких записів. Джон Локк зазначав, що «на 9/10-х люди стають добрими або злими, корисними чи не корисними завдяки вихованню <...> від правильного виховання дітей залежить добробут усього народу», що свідчить про тверде переконання філософа щодо винятково важливої ролі виховання в розвитку дитини [9, с. 614].

Змістове наповнення і тривалість дитинства змінювалися зі зміною історичних епох. Кінець ХVІІ ст. – початок ХVІІІ ст. характеризуються появою нового образу дитинства, підвищеної зацікавленості вченими світом дитинства, більш чіткими хронологічними і змістовими відмінностями дитячого і дорослого світів, і головне – визнання дитинства як автономної, самостійної соціальної і психологічної цінності та обґрунтування ідей щодо реалізації педагогічного потенціалу освітнього середовища, в якому відбувається розвиток дитини.

У цей час проблемами дитинства цікавилися К.-А. Гельвецій, Ж.-Ж. Руссо, Й. Песталоцці, Р. Оуен, Ф. Фребель, та ін.

Зокрема французький філософ-матеріаліст Клод Адріан Гельвецій (1715–1771 рр.) вважав спадковість і середовище основними факторами психічного розвитку здібностей дитини. У його концепції загальної рівності людей, індивідуальні відмінності яких є результатом різного соціального становища і виховання, обґрунтовано ідеї

залежності людини від умов соціального середовища, вирішальної ролі середовища в розвитку психічних, моральних і інших характеристик особистості. У праці «Про людину» («De l'Homme», 1769 р.) Гельвецій дійшов висновку, що «людина – продукт виховання», не суперечить постулату «людина – продукт середовища». З одного боку, він наголошував, що виховання – вплив всього навколишнього середовища на формування особистості й підкреслював, що «добродетельності й таланти» є результатом виховання, на яке «законо й форма правління в державі мають могутній вплив», з іншого, – висловлював переконаність, що на формування людини впливає й положення людини в суспільстві, і коло друзів та знайомих, і предмети, і книги, і нарешті випадок. Важливою проблемою для Гельвеція було вирішення питання «Чим викликаються відмінності між умами людей: різницею у вихованні чи природженими даними?» Із часом Клод Адріан Гельвецій довів, що здібності не є вродженими, а формуються в процесі навчання [2, с. 407].

Французький філософ-просвітильник Жан-Жак Руссо (1712–1778 рр.) у педагогічному романі-трактаті «Еміль, або про виховання» («Emile ou de l'education» 1762 р.) обґрунтував основні завдання педагога: сприяти природному росту дитини; створювати умови для розвитку дитини; організовувати сприятливе середовище, в якому дитина матиме самостійність і свободу, яку Ж.-Ж. Руссо вважав запорукою ефективного виховання особистості. Важливою умовою реалізації педагогічного потенціалу освітнього середовища Ж.-Ж. Руссо вбачав в єдності трьох компонентів: природа, люди, речі. Учений був твердо переконаний, що «внутрішній розвиток наших здібностей і наших органів є виховання, одержуване від природи; вжиток, який ми навчаємося робити з цього розвитку, є виховання, одержуване від людей; а придбання нашого власного досвіду щодо предметів, які впливають на нас, є виховання, одержуване від речей» [5, с. 210].

Послідовником Ж.-Ж. Руссо можна вважати швейцарського педагога Йоганна Генріха Песталоцці (1746–1827 рр.), узагальнені погляди якого на сутність і зміст виховання дітей дошкільного віку, представлені в працях «Лінгард і Гертруда» («Lingard och Gertrud», 1781–1787 рр.), «Як Гертруда вчить своїх дітей» («Hur Gertrud undervisar sina barn», 1801 р.). Зокрема, він обґрунтував принципи, зміст, теорію елементарної освіти, головною метою якої є гармонійний розвиток всіх сил і здібностей дитини. На думку Й.Г. Песталоцці, освітнє середо-

вище, яке оточуватиме дитину, необхідно проектувати, базуючись на принципах природовідповідності, гуманізму, моральності, наочності, завдяки яким відбуватиметься гармонійний розвиток всіх задатків людської особистості – інтелектуальних, фізичних, моральних [11, с. 537].

Англійський філософ, педагог Роберт Оуен (1771–1858 рр.) – один із перших соціальних реформаторів XIX ст., який працював над пошуком оптимальних умов для формування всебічно розвиненої особистості. На думку філософа, саме від середовища залежить вироблення характеру людини. Відтак Р. Оуен надавав значну роль довіллю як середовищу, що має вихований вплив у процесі формування характеру дитини. Його програмна праця «Новий погляд на суспільство або Досліди про принцип формування людського характеру» («New view of society, essays on the formation of human character», 1814 р.) пронизана ідеями взаємовпливу середовища й особистості: «Людина є продуктом середовища <...> залежно від того, хороше або погане матеріальне і моральне середовище, будуть гарні чи погані природа і характер людини» [10, с. 200].

Німецький педагог Фрідріх Фребель (1782–1852 рр.), пропагуючи ідею єдності природи і людини в праці «Виховання людини» («Die Menschenerziehung», 1826 р.), зазначав, що «мета виховання – це розвиток природних особливостей дитини, його саморозкриття, а дитячий садок – це середовище, де здійснюється всебічний розвиток дітей». Ф. Фребелем були обґрунтовані принципи створення дитячих дошкільних закладів, в яких задовольнялись потреби дітей у діяльності та спілкуванні, розвитку та знайомстві з людським суспільством [13, с. 99].

Роль освітнього середовища для розвитку дитини представив австрійський вчений Рудольф Штайнер (1861–1925 рр.). Зважаючи на особливу відкритість дитини, її захопленість оточенням, дослідник обґрунтував концепцію розвивального (формуального або деформуального) педагогічного середовища, яким є предметний і людський світи. Сутність теорії виховання Р. Штайнера полягає в наданні дитині допомоги для гармонійного розкриття особистості, що може бути особливо актуальною при проблемах особистісного розвитку дитини. Учений наголошував, що «фізичне середовище, яке впливає на дитину, слід розуміти в, можливо, більш широкому сенсі. Його складають не тільки речовий світ, що оточує дитину, але й усе те, що відбувається навколо неї, що сприймається її органа-

ми чуття, що із фізичного простору може подіяти на її духовні сили. Сюди належать також всі моральні й аморальні, всі дурні й розумні вчинки, які відбуваються поблизу неї» [5, с. 581].

Вагомими для нас є дослідження італійського педагога Марії Монтессорі (1870–1952 рр.). Період дошкільного дитинства, на думку педагога-просвітителя, є найсприятливішим для повноцінного розвитку під впливом навчання і виховання. Утілення концептуальної ідеї про те, що життя будь-якої людини є існуванням вільної активності, М. Монтессорі вбачала в організації середовища, найбільш відповідного дитячим потребам, здібностям та інтересам. У праці «Власний посібник Доктора Монтессорі» («Dr. Montessori's own handbook», 1914 р.) відома дослідниця зазначала, що «можливості дитини в навчанні безмежні, однак, маючи від народження певні задатки, вона може розвинути їх лише в правильно організованому середовищі та спілкуванні з дорослими» [14, с. 9].

Проаналізувавши основні засади науково-педагогічної спадщини М. Монтессорі, зазначимо, що система практичної педагогіки дослідниці заснована на методі індивідуального спостереження за дитиною і полягає в створенні для неї освітнього «підготовленого середовища», яке має задовольняти її потребу в саморозвитку і розкривати для дорослих її можливості. Зауважимо, що серед педагогічних здобутків в освітньому середовищі М. Монтессорі є дидактичний матеріал, розроблений педагогом для розвитку фізичних і психічних функцій дитини: інтелекту, волі, уваги, творчості, навчання письма та елементарної математики. Розвиток соціально-педагогічних ідей теорії і практики М. Монтессорі набув всесвітнього визнання завдяки цілісності психолого-педагогічного погляду на особистість, опорі на самостійність та індивідуальність дитини, вірі у величезні потенційні можливості її розвитку [14, с. 9].

Кінець 20-х років ХХ ст. характеризується науковим дискурсом щодо співвідношення біологічних і соціальних факторів розвитку людини. Так, Ф. Галтон сформулював антитезу природи (спадковість, вроджені задатки та інше, з чим індивід приходить у світ) і виховання, що включає всі зовнішні впливи на людину після народження [7, с. 13]. У цей же час з'являються і перші цілісні концепції дитинства зарубіжних вчених, проте й у них найчастіше розглядався тільки окремо взятий аспект: психологічний, соціологічний, історичний, культурологічний тощо.

Родоначалником сучасної історії дитинства вважають французького історика,

педагога Філіпа Арієса (1914–1984 рр.), який у 1960 р. опублікував працю «Історія дитинства. Дитина і сімейне виховання в давні часи» («L'Enfant et la vie familiale sous l'Ancien Regime», 1960 р.). Він першим зробив висновок про те, що дитинство не просто фаза розвитку людини, а й складне поняття, яке має соціальний і культурний зміст. Дискусії серед науковців викликали твердження Ф. Арієса про те, що ступінь реальної свободи дитинства неможливо оцінити без прийняття до уваги середовища, в якому виховується дитина, а також конкретних умов її виховання [7, с. 41].

Проведений нами аналіз концепцій впливу середовища на розвиток і становлення особистості дозволяє зробити висновок, що феномен дитинства є значущою цінністю, яка визначає певний рівень культурного й соціального розвитку суспільства. Таким чином, однією з важливих проблем дитинства вважаємо взаємодію дитини із зовнішнім середовищем та середовищем її життєдіяльності, оскільки саме в цей період закладаються основи майбутнього життя особистості.

Висновки з проведеного дослідження.

Отже, ретроспективний аналіз проблеми розвитку дитини в освітньому середовищі дає підстави стверджувати, що становлення історії дошкільної освіти змінювалося з кількісних характеристик на якісні, що сприяло пошуку найоптимальніших шляхів соціалізації, виховання, розвитку та освіти особистості. Відтак більшість дослідників у галузі дошкільної педагогіки вважали джерелом знань, соціального досвіду і розвитку дитини середовище її перебування.

Вважаємо, що, якісний психолого-педагогічний супровід процесу зростання дитини у відповідно організованому освітньому середовищі забезпечуватиме умови для поетапного всебічного розвитку та соціального зростання дошкільника, формуватиме готовність дитини до школи, ефективно готуватиме дитину до життя і діяльності в умовах школи.

Перспективи дослідження різних аспектів освітнього середовища як необхідного чинника розвитку дитини полягають у науковому пошуку комплексного вирішення проблеми через проектування та реалізацію відповідних структурних та змістових складових частин освітнього середовища.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція) 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mon.gov.ua/activity/education/doshkilna/basic1/>.

2. Гельвецій К.А. Про людину, її розумові здібності та її виховання / Пер. з франц. В. Підмогильний // К.А. Гельвецій. – К. : «Основи», 1994. – 416 с.
3. Д'юї Д. Демократія і освіта / Д. Д'юї // – Львів : Літопис, 2003. – 294 с.
4. Дорожня карта освітньої реформи (2015–2025) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mon.gov.ua/content>.
5. Коваленко Є.І., Белкіна Н.І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія: Навчальний посібник / Уклад. і автори вступних статей Є.І. Коваленко, Н.І. Белкіна. Заг. ред. Є.І. Коваленко. – Київ : Центр навчальної літератури, 2006. – 664 с.
6. Коменский Я.А. Избранные педагогические сочинения: В 2 т. / Под ред. А.И. Пискунова. – М. : Педагогика, 1982. – С. 161.
7. Кон И.С. Ребенок и общество: Учеб. пособ. / И.С. Кон. – Издательский центр «Академия» : Москва, 2003. – 336 с.
8. Лист Міністерства освіти і науки України №1/9-249 від 20.05.2015 року «Щодо організації освітньої роботи в дошкільних навчальних закладах у 2015/2016 навчальному році» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.mon.gov.ua/ua/about-ministry/normative/3996>.
9. Локк Дж. Сочинения в трёх томах: Т. 3. / Дж. Локк – М. : Мысль, 1988. – 668 с. – С. 614.
10. Оуен Р. Новый взгляд на суспільство, або досліді із створення людського характеру / Р. Оуен // Хрестоматія по історії зарубіжної педагогіки. – М. : Просвещение, 1981. – 280 с.
11. Песталоцци И.Г. Избранные педагогические произведения в трех томах, т. I. / И.Г. Песталоцци. – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1961. – С. 537.
12. Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/580/2015#n16>.
13. Фребель Ф. Дитячий садок / Ф. Фребель // Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки. – К. : Вища школа, 2004. – С. 74–103.
14. М. Montessori Dr. Montessori's own handbook / M. Montessori. – New York, A. Fredericka stokes company publishers, 1914. – 121 p.